

ВЪЗГЛЕДИ ЗА СЪВРЕМЕННОТО ГРАДСКО РАЗВИТИЕ

арх. Александър Смолянов

Териториалното и пространствено развитие на съвременния град е актуална тема, тъй като по своите характеристики то се различава от развитието през предишни периоди, а все още не са установени най-адекватни средства за градско планиране и управление. Съвременните възгледи за характера, начините и механизмите на териториално-пространственото развитие на града са в широк диапазон – от детерминизъм и управляемост до спонтанност и неуправляемост. Въпреки отпадането на стари и появата на нови постановки, някои остават валидни и днес при определени условия и градски равнища. В доклада се разглеждат възгледите за градското развитие и съответните им подходи към градското планиране, произлезли от модернизма, постмодернизма, деконструктивизма и теориите за комплексността, съобразно съвременните условия и характеристики на развитието и формирането на града.

Модерното градоустройство до средата на XX в. не третира в пълнота проблема за развитието на съществуващия град. Неговият патос е новото строителство на свободен терен или на мястото на свръхуплътненото застрояване в стария град, което се предвижда за събаряне. Нови и стари структури са в конфликт, липсва органичност на развитието. Функционалният град на Атинската харта има задача да въведе ред и добри санитарно-хигиенни условия вместо съществуващия индустриален град. Това се постига чрез монофункционално зонироване и чрез свободно стоящи, най-често многоетажни сгради сред зеленина, а не чрез реконструкция и преустройство на съществуващия град. След Втората

световна война, когато се реализира този подход, бяха нанесени непоправими щети на историческата градска тъкан и по-късно той беше отречен. Функционалното зонироване на градската територия остана като принципна постановка до днес, но прилагана в омокотен вариант, допускащ полифункционалност там, където не се нарушават санитарно-хигиенните изисквания.

Късномодерното градоустройство се развива от края на 50-те години до средата на 70-те години в Западна Европа и до края на 80-те години в бившите социалистическите страни, при стабилни икономически условия с предимно количествени характеристики: икономически растеж, интензификация и ефективност, технологичен напредък, бърза урбанизация на териториите и нарастване на големите градове – индустриални центрове, планиране при силна държавна намеса.

Късномодерното градоустройство разглежда урбанизацията и разрастването на градовете като безкраен, експоненциален процес. Преобладаващият концептуален подход към териториално-пространственото развитие обобщено се състои в наличие на единна, отворена за нарастване градска структура, която дава възможност за промени на второстепенните елементи в рамките на предварително определена вариантност.

Кевин Линч през 1958 год. определя градската структура на базата на комуникационната система, плътностите на застрояване по нея и дейностите с централно значение. По-късно Йона Фридман разграничава дълготрайна материална структура и променливи елементи. Алексей Гутнов през 70-те и 80-те години въвежда термините „скелет” и „тъкан” и изгражда своята системна теория за градското развитие, в която определя вече реконструкцията като основна форма на развитие.

Според късния модернизъм градът е единна, сложна динамична система. Материално-пространствената структура обединява другите

градски подсистеми. Развитието на града е организирано, линейно, прогнозируемо и еднозначно определимо. Затова подходът към формирането на града е чрез общ градоустройствен план с директивен характер, който фиксира едно крайно целево равновесно състояние, което се постига чрез подробните планове, прилагащи решенията на ОГП.

Всеобхватното и подробно градско планиране, характерно за модернизма, е подход отгоре – надолу, т. е. проектното решение на съставните компоненти е подчинено на планирането на голямата територия при силна позиция на градоустроителя и пълен контрол, ограничаващ персонализацията и самоорганизацията, при доминираща държавна собственост върху земята в тогавашните социалистически страни и държавата като най-голям и силен инвеститор, способен да реализира големи градоустройствени операции. Модернистичното планиране се асоциира с обширни, монофункционални територии, с опростено градско пространство, в което свободно са разположени градоустройствени обекти с правилни геометрични форми: селища, жилищни и производствени комплекси или свободно стоящи сгради в зависимост от устройственото им равнище. Този краен вариант на градско планиране и развитие не отговаря на сложността и вероятностните закономерности на реалния град и затова след време претърпя неуспех. Възгледът обаче остана дълго време у градоустроителите като критерий и идеал за градоустройствено развитие и планиране.

Още от края на 50-те години се отправят критики срещу модернизма и подхода му към градското развитие. Джейн Джейкъбс (1961) определя града като организирана комплексност по класификацията на У. Уейвър и функциониращ като динамичен организъм. Кристофър Александър (1965) се застъпва за естествено развиващите се градове отдолу – нагоре, за които е присъща структурата тип „полурешетка”. Възгледите на двамата имат принципно значение за по-късните разбираня на градското развитие.

Постмодерното градоустройство се развива в Западна Европа след петролната криза от 70-те и през 80-те години, а в Източна Европа -- от 80-те години и по-късно, при условия на качествени изменения: рецесия и икономическо реструктуриране, увеличаване на дела на обслужващия сектор, децентрализация на институциите, свиване на бюджетите и оттегляне на държавата и общините като големи инвеститори.

При тези условия предвижданията на общите градоустройствени планове остават нереализирани. Преминава се към по-малки обекти, реконструкции и подобряване на околната среда (инкрементализъм). В постмодерното градоустройство и теория доминират проблемите на градското пространство във връзка с човека, обществото и екологията. Постмодерните теоретични направления с изключение на екологичното не третираят развитието на града в цялост.

Общо взето териториално-пространственото развитие на постмодерния град е фрагментарно. Градоустройственият проект на фрагмент от града става основно средство на градоустройствената дейност. И в България в първите години след 1989 год. общите градоустройствени планове станаха непригодни към новите условия, а не беше приет новият Закон за устройство на територията. Тогава се заработи с частични изменения на застроителните и регулационни планове.

В действителност постмодерното градско развитие е отрицание на постулатите на модернизма. Бъдещето става непредвидимо и неуправляемо. Териториално-пространственото развитие на града придобива белези на хаотичност, приближавайки се до естественото развитие без градско планиране. Към това се добавя и възгледът на деконструктивизма за деконтекстуализация на града – според него отделните градски подсистеми функционират и се развиват по свои закономерности, градът не е единно цяло на основата на материално-пространствената структура.

От 80-те години насам в Западна Европа и от 90-те години след срива в бившите социалистически страни започват промени в урбанистичното развитие във връзка с процесите на глобализация и информатизация и свързаните с тях разгръщане на информационните и комуникационни мрежи, технологични, социални и културни промени. Продължава либерализацията на всички фази на инвестиционния процес, включително на градското планиране. Както констатира проф. д-р Никифоров, новият ОУП на Варна има регулативен характер за разлика от предишните ОГП, които са с директивен характер. При недостатъчните общински бюджети, за да наберат необходимите средства, общините трябва да кандидатстват с проекти по различни европейски и национални програми, да сключват публично-частни партньорства.

При тези условия от една страна продължава фрагментирането на градското пространство на отделни обекти и социално диференцирани пространства, започнало през постмодернизма. От друга страна комуникационните, информационни и инфраструктурни мрежи на градско и надградско равнище осигуряват локални и глобални връзки на градските територии, а функционалното пространство на града се разширява далече извън административните му граници. Така полицентричността и мрежата като модел на функционална организация и като основа на структурната форма стават характерни белези на морфологията на големия град вместо хомогенността и пространствената цялостност на историческия град.

Променя се характерът на териториално-пространственото развитие и устройство. От една страна териториално разпръсване и структурно разсредоточаване на най-големите градове в Европа до дифузно урбанизирани региони, а от друга страна поява на проблемни обекти във вътрешността, празен сграден фонд, както и селища в упадък. Следователно, едновременно с процесите на нарастване протичат процеси на свиване, деградация и трансформация на различни места в едни и същи или в различни градове и региони. Така съвременното териториално-

пространствено развитие на градовете се характеризира с вътрешна противоречивост и повишаване на сложността, с ускоряване на динамиката и засилване на вероятностния и случаен характер.

Анализът на действителността води до промяна на възгледите за града и пространственото му развитие. Преценява се, че съвременното развитие на града не е равномерно, постепенно и непрекъснато, като цяло не е линейно, планомерно и предсказуемо, каквото е разбирането на модернизма. Осъзнава се, че съвременният град е в процес на непрекъснато изменение, като естественото развитие протича отдолу – нагоре, от частите към цялото, а не обратно; че градът е комплексна система, която може сама, без планиране да се адаптира към промените; че в периоди на основна, цивилизационна промяна процесите са водещи, а устройството е резултат от промените в процесите.

При това състояние на градската действителност, планиране, инвестиране и влияещи фактори, основен проблем на съвременната градоустройствена дейност и теория стават процесите на развитие и формиране на града и средствата, с които може да им се влияе. Устройството му се разглежда като резултат от процесите, но и като средство за влияние.

В градоустройствената теория преобладава възгледът, че развитието и еволюцията в продължителен исторически период са неравномерни процеси. Такива са възгледите на Алексей Гутнов с неговия цикличен принцип на градско развитие и на Греъм Шейн с трите исторически типа градове, между които има състояния на дестабилизация. Дори Джанкарло Каниджа от италианската морфологична школа свързва появата на нови архитектурни типове с периодите на градско разширение, редувани с периоди на стагнация.

Може да се каже, че в исторически план еволюцията на устройството на града преминава през фази на постепенно, продължително развитие и на основни, качествени промени.

Във фазата на постепенно, продължително развитие съотношението между процесите на нарастване, деградация и трансформация се променя плавно. Съвкупността от структурни, териториални и цялостни промени на градските компоненти води до количествени промени на града (изменение на селищни площи и технико-икономически показатели) и до несъществени качествени промени в рамките на установен градоустройствен модел, при значителна роля на градското планиране.

Във фазата на основни, качествени промени бързо протича един доминиращ процес – нарастване, деградация или трансформация. Съвкупността от цялостни промени на градските компоненти води до големи количествени и съществени качествени, включително структурни промени на града, които обезсилват дотогавашния градоустройствен модел. Промените може да са планирани – изграждане на нов град, голям жилищен район, нов вторичен или главен градски център и пр. Възможна е и непланирана, неочаквана смяна на модела, какъвто беше срывът на социалистическите държави в края на 80-те години на XX в. В този случай, в потвърждение на теорията на хаоса, от опростения, планиран ред спонтанно възниква хаос и чрез самоорганизация се стига до нов, посложен градоустройствен модел. В такъв период на обща криза градското планиране не може да изпълнява своята роля, докато не изработи и придобие необходимите нови средства. Така беше в България през първите години след 1989 год. Не без основание Рашел Алтерман от Израел пише, че планирането не може да помогне по време на криза.

В теориите на комплексността еволюцията се свързва с възникването на ново качество чрез механизма на самоорганизацията. В градоустройството самоорганизацията при процесите на формиране е

естествено възникване на структури отдолу – нагоре. Проектните решения и изграждането на градските компоненти се натрупват като структурни и други физически промени на голямата територия при слаба позиция на градоустроителя, ограничен контрол и доминиране на частната собственост. Проектирането и изграждането отдолу – нагоре се асоциира с разчленяване, фрагментиране, диференциране и полифункционалност на териториите и пространствата, с различни видове застрояване, с комплексни градоустройствени обекти с неправилни, фрактални форми.

Формирането на града през последните десетилетия не се извършва нито само чрез планиране, нито само чрез самоорганизация. Подходите отгоре – надолу и отдолу – нагоре се съчетават по различен начин в съотношение, което е различно в еволюционните фази, на различните пространствени равнища и в различните държави.

Възгледът, че градовете се формират по естествен начин отдолу – нагоре, а градското планиране има малък дял в развитието и еволюцията се застъпва от Кристофър Александър още от 60-те години, който през последните години достигна до обща теория на морфогенезата, от Майкъл Бети, който изготвя симулационни модели на градското развитие, от канадеца Матю Хели, който развива т. нар. емерджентен урбанизъм и др. Те не отричат планирането въобще, а прилагат т. нар. генеративни и еволюционни методи. Най-общото характерно за тях е, че не се проектира самата форма, както е обичайно, а тя се получава от съчетанието на отделните съставлящи я части или обекти, което става по предварително определени правила на процеса на формиране. Те смятат, че интервенциите в градската тъкан трябва да бъдат малки по размер и добре обмислени, защото ефектът от тях трудно може да бъде предвиден. Съгласно теориите за комплексността комплексните системи са чувствителни към малки въздействия, които могат да предизвикат големи промени в системата.

Познанията от тези теории позволяват да се направи изводът, че е възможно да се насочват процесите на формиране и развитие със структуроопределящи средства, например чрез реализация на централни обекти и резервиране на терени за такива, изпреварващо полагане на комуникационни и инфраструктурни трасета, предвиждане на сателитни селища и др., т. е. чрез създаване на атрактори, които ще привличат инвеститори с оглед на желаното бъдещо развитие. За нас това означава, че необходима предпоставка трябва да бъде планирането на градската структура и нейното развитие с определяне на главните съставляващи я обекти.

Градоустройствената теория и практика достигна по свой път до подобен подход. В теорията за катализаторите на градското развитие от 1989 год. Уейн Атю и Дон Логан изхождат от разбирането за постепенни, координирани и насочвани действия и реакции в хода на една контролирана еволюция на американския град. Катализаторите според авторите са неголеми обекти с ключово значение за града: хотел, търговски център, музей, транспортен възел и пр. като ново строителство или реконструкция. Те са съобразени с контекста и предизвикват ответна реакция – изграждане на следващи обекти. Промяната настъпва не със самата интервенция, а вследствие на обмисления ефект от нея. Целта е постепенна регенерация на градската тъкан. Необходими условия са взаимодействие между новия обект и съществуващата среда и съгласуването на обществения и частния интерес. Концепцията е приложена в проекти за централната зона на гр. Милуоки.

Сходни с тази теория са концепцията за градската акупунктура и проектният подход. Градската акупунктура се определя като интервенции в чувствителни точки на градската тъкан с цел чрез локални подобрения да се разкрият възможности за по-нататъшно устойчиво развитие. Примери са управленските намеси в Куритиба на кмета арх. Жайме Лернер, градоустройствените проекти за реконструкции в Барселона в четири етапа

от 1980 до 2010 год., програмата „Градска акупунктура” за обновявания в Лисабон и др.

През последните две десетилетия доминира подходът на градските проекти. Освен за обикновените случаи на инвестиционна инициатива, става дума и за проекти, определени с управленски решения, които имат значение не само за устройството, но и за повишаване на икономическото и социалното равнище на съответния град. За разлика от разпределителните функции на социалната държава, подходът на неолибералната държава е да концентрира ресурсите на определени места от територията. За съжаление, тези места невинаги се определят в съответствие с устройствените планове.

От изложеното могат да се направят следните изводи:

В съвременната градоустройствена дейност, която е в сферата на реконструкция, реструктуриране и териториално развитие на съществуващите градове, се съчетават подходите отгоре – надолу и отдолу – нагоре.

Необходимо е стратегическо планиране, което да определи трайна, водеща идея за града и неговото бъдещо устройствено развитие, както и планиране на градската структура с определяне на структурните обекти, които общината следва да реализира.

Необходима е координация между проектите за отделни обекти на основата на разширени правила и нормативи, придружаващи действащите градоустройствени планове.

Във връзка с пренасянето на тежестта върху оперативната фаза на градоустройствената дейност, службите „Архитектура и градоустройство” към общините имат да изпълняват по-широки функции и задачи по организацията на приложението на градоустройствените планове.